

sáaira a legtöbb *szalonna* is. Viszont *gyümölcs* és mindenféle *aszalvánnyal* a hegyvidék látta el a síksági vásárokat.

Ami pedig a kereskedelmet illeti el kell ismételnünk, hogy a bihari vásáröv vásárai egyfajta központjai voltak a középkori só-, bor- és szarvasmarha kereskedelmek.

A vásárlások nagy elvi eredménye volt annak megállapítása, hogy nincsenek, nem létezhetnek *autarch*, *önellátó* közösségek; hogy a *parasztság sem önellátó* minden, ebbe az irányba ható tevékenysége ellenére sem. A vásárlásoknak, ezen belül a vásárlásoknak éppen az a nagy tanulsága, hogy mindjárt az első lépéseknél kiderül a különböző tájak *egymásrautaltsága*, a táji munkamegosztásban való *szükségsszerű kiegyenlítés*, a táji *ökonómia*.

Azzal, hogy a közlekedési-szállítási viszonyok korszerűsödtek, hogy az ipari nagyvállalatok, gyárak képesek voltak ellátni az egész ország területét iparcikkokkal, hogy a nagykereskedelem eljuttatta a mindenféle árut a legtávolabbi vidékekre is, ezen a táji ökonómián ejtett csorbát. A vásárok hanyatlásához mindezek mellett nagyban hozzájárultak az utóbbi évszázad többször megismétlődő hadi-, vagy kényszergazdálkodási intézkedései éppen úgy, mint a szocialista kereskedelempolitika központi kényszerellátó rendelkezései és gyakorlata.

Ezek után nyilván azt hihetnénk, hogy a vásároknak végleg befellegzett, hogy a bihari vásáröv vásárai is megszűntek; többé nem léteznek. Az elmúlt fél évszázad tényleg sok szigorú vásárromboló, vásárt felszámoló intézkedést, törvényt és rendeletet hozott, amiknek a következtében a vásárok lényegileg meg is szűntek és csak cserekereskedelem, csempészet, feketekereskedelem stb. formájában őriztek meg valamit a múlt oly sokrétű és a vásároknak kiteljesült árucseréjéből. Annál nagyobb volt mindannyiunk meglepetése, hogy a szocialista gazdálkodás megkötöttségeinek első, gyenge lazulásakor azonnal megjelentek a vásározók, az eladók és a vevők, hogy aztán napjainkra, ha nem is valamikori teljességükben, de újra lábra kapjanak – jóllehet sokszor új formákban, új módszerekkel – vásáraink. A bihari vásáröv vásárai is.

BIHARI KUTATÁSOK A HELYTÖRTÉNEZS SZEMÉVEL

Bihar számomra több mint egy kutatási téma, személyes ügy. A lelkem legmélyebb rejtekében megbúvó muzsikászó, panaszosan sír fel ha rá gondolok: „Most van a nap lemenőben”. A csodálatos emlékeztető Dutka Átkos máriaremetei háza minden zugával, berendezési tárgyával Biharra, Váradra emlékeztetett. E nóta ott tapadt örökre hozzám, beleépülve váradai emlékeimbe. A hatvanas években újból megjelent visszaemlékezése Nagyváradról, Ady koráról a Holnap városa címmel. Természetesen felkerestem, sokszor, hiszen csak néhány utcával laktunk távolabb tőle, a Nagyrét mellett. Dedikációja legkedvesebb emlékeim közé tartozik: „*Karacs Zsigmondnak, hogy őrizze az Ady és az én Váradom emlékét. 967 június Remete Dutka Ákos*”. Beszélgetéseinkben ő az ifjúkorát, én eszmélő gyermekkorom kerestem Váradon. Első szavaim, emlékeim kötnek a Pece-parthoz, a városhoz, a bihari tájhoz. A szőnyegbombázások után Földesre visszatérve kezembe kerítettem fogságban levő apukám könyvesládáját, s kivéve Magyarország térképét a bihari részeket kerestem. Az akkori élmények máig kísérik életemet, érzelmileg és kutatási szempontból is erősen kötődöm, sőt ha mondhatom meghatározóan, az időnként hét vármegyével bővült Partiumhoz. Ma Budapesten lakom Kőbányán, ahol évről évre fel-elevenítik a Szent László hagyományokat, tavaly Tempfli József váradai római katolikus püspök is megtisztelte a rendezvényt. Számomra is lehetővé vált bemutatni bihari, váradai könyvgyűjteményem elsősorban Szent Lászlóhoz kapcsolódó darabjait, több tárlóban elhelyezve a Pataky Művelődési Központ Könyvtárában. Sajnos a határon túli bihari részek helytörténeti jellegű kiadványainak beszerzését illetően eléggé reménytelenek a lehetőségeim. A kutató, legyenek azok egy településre, vagy egy megyére irányulók, nem köthetők zárt közigazgatási határokhoz, nemcsak azért, mert évszázadok folyamán ezek gyakran változtak, hanem mert kiszakíthatatlanok az országos folyamatokból, ahová az élet minden területén szorosan kötődnek. A helytörténet eredményei nélkül pedig nem egyszer légtérben találunk magunkat a hazai történetírásban. De maradjunk csak egy szűkebb régióban, ahol lehetőségünk adódik minden települést külön vizsgálni. Az évszázadok folyamán egymás mellett élő falvak, városok esetében teljesen eltérő fejlődést látunk, történelmet ismerünk meg, a kétségtelen egymásra hatás ellenére. Érdemes ezeknek a kapcsolatoknak a vizsgálatára figyelmet fordítani.

Bihar megye Sárreți járása településeinek sokszínűsége meghatározta azok szorosabb, vagy lazább kapcsolatait. Különböző csoportokat állíthatunk össze, akár a birtokosokat, akár a lakosság társadalmi összetételét vesszük figyelembe. A népesség legkisebb történeti egysége a család, a családok élete, mozgása, egy település,

egy járás, de az ország történetében sem hagyható figyelmen kívül. Az egykori bihari határszélen fekvő két szabolcsi település Földes és Sáp familiáinak vizsgálatánál látjuk, hogy a családok nagyrésze Bihar megyével levő kapcsolatait századokon keresztül megtartotta, ezek a migráció mellett főleg a közös birtoklásban mutatkoztak. Bihar vármegye utolsó 1847. évi a Sárréti járás birtokos és armalista nemeseit bemutató összeírását vizsgálva láthatjuk a földesi és sápi nemesség óriási érdekelttségét. Összesen 338 földesi és 40 sápi nemes birt kisebb-nagyobb területeket az alábbi sárréti járásbeli településeken, illetve pusztákon: földesiek Bakonszegen 7, Pusztakovácsiban 3, Bajomban 254, Dancsházán 14, Sámsonban 22, Toldon 5, Szentkozmán 1, Andaházán 13 és Váncsodon 19, sápiak pedig Bajomban 4, Dancsházán 9 és Berettyószentmártonban 27. Osváth Pál úgy tűnik ezt az összeírást használta a Sárréti járásról szóló kitűnő munkájában, erre a jelenségre azonban nem figyelt fel. Ha az átköltözéseket is figyelembe vesszük, még további személyeket találunk és más településen is elvéve, mint Kaba, Újfalú, Rábé, Szerep, Torda, Debrecen, Csiff, Derecske. Ugyanakkor Sápon és Földesen alig közelíti meg a huszat a bihari településeken lakó birtokosok száma, ezek legnagyobb része is a Váncsodon lakó Parlagi örökösökből adódik, akik a földesiek kezén levő Mezőszentmiklós pusztán bírnak.

Ha nem érjük be pusztán a statisztikai adatokkal, az összeírások általában nevesíthetők, a helytörténetet írók a megjelent munkák tanúsága szerint ennél mélyebbre ritkán merészkednek, nem tárják fel a családi kapcsolatokat, ezek hiánya pedig nem egyszer tévútra vezet. Minden bizonnyal szerepe van ebben az elmúlt évtizedekben belénknevelt rossz beidegződésnek, pedig mélyen igaz az amit Vajay Szabolcs a magyar johannitákat bemutató munkájának előszavában olvashatunk: „A genealógia nagyon is demokratikus tudomány. Minden családnak a föld kerekén van története, akár főnemesi palotában, akár nemesi kúriában, polgári házban, vagy jobbágykunyhóban éltek is elődei. Korunkban mind többen kutatják eleiknek sorsát, tulajdon leszármazásukat, tekintet nélkül arra, hány nemzedéken át is lehet követni családfájukat. Mert ha Ádám és Éva most az első emberpár, miként az Ó-Testamentum mondja, úgy fajra, nemre és rangra való tekintet nélkül mindnyájan tőlük származunk és családtörténetünk ellenőrizhetetlenül bár, mindenképpen az évezredek homályába nyúlik vissza. Hol hát a különbség közöttünk?”

Úgy hiszem, kis eltéréssel ezzel a materialista alapon állók is minden mellékgondolat nélkül egyetérthetnek. Esetünkben amúgy is a helytörténetírásban való hasznosítása áll előtérben a családtörténetnek, hiszen egyetlen leszármazási tábla szövevényes családi kapcsolatokra és birtokviszonyokra adhat magyarázatot. Ha csak végigtekintünk a Parlagi családfán (leányági leszármazottaival bővítve), megismerhetjük a XVIII–XIX. századi váncsodi és mezőszentmiklósi birtokosoknak egy részét, s jogcímét ottani jószágaiknak. Még ha ezeknek az adatoknak felkutatása sok energiánkba kerül, akkor is megéri a fáradságot, hiszen nélkülözhetetlen településtörténeti adatok tárulnak fel előttünk. Mátyás király ajtónálló mestere Parlagi György 1465. június 23-án jutott adomány folytán részbirtokokhoz Földesen és Mezőszentmiklóson. Az 1607-ben Földesen élő utódjának Györgynek a fia László feleségül vette Váncsodi Dorottyát, kinek leánya Margit Fodor Jánosné lett, általa a Fodor, két lányunokája révén a Domokos és a Fonyad familia lett birtokos. Fia László ágán a Csapó, Farkas, Zsidai, Gönczi, Budaházi, Eötvös, Dobrai, Tóth, Hodosi, Porubszki és egy másik Tóth familia jutott birtokhoz Váncso-

don és Mezőszentmiklóson. Váncsod amit 1692-ben feltehetően lakatlansága miatt nem írtak össze, úgy tűnik éppen a Parlagi örökösök megtelepedése által válhatott újra lakott helyé.

A fenti familiák közül a Fodor ágon levők régi bihari családok, míg a Hodosi Pozsony, a Farkas Szabolcs, a Tóth Ung megyei, a többiek Zemplén megyéből kerültek ide, főleg a Csapó ágon lévők. Rajtuk kívül még sok familia élt és birtokolt kisebb-nagyobb jószágot Váncsodon, közöttük a Szűcs, Balogh és Szilágyi családok, kiknek szintén voltak földesi hajtásai. A földesi Szilágyiak nemességét azonban Szabolcs vármegye később nem ismerte el, pedig az 1701-ben címeres nemeslevelet nyert család földesi ágának Bajomban is voltak fekvőségei, a váncsodi ág irigységből éppen e miatt nem adta át az igazoláshoz nélkülözhetetlen iratokat. A váncsodiak egy része eléggé hírhedt volt erőszakosságáról, amint jobbágyaik panaszlevelei tanúsítják, sőt egy Nemes nevű kismest is jobbágyaként akartak kényszeríteni a Fodorok és a Parlagiak.

Más sors jutott Tordának. 1692-ben nemes lakosokkal írták össze, de hamarosan a Királyi Kamara kezelésébe jutott. Az 1768. évi urbárium nem ismer közöttük nemesi kiváltságal bírót. Másfél évtized múltán már öt, 1847-ben pedig húsz nemes taláunk közöttük. Néhány kivétellel nem beköltözöttekről van szó, hanem először a Szőke, majd a Harmati családnak sikerült a nemességigazolási pert megnyerni, több-kevesebb sikerrel mások is követték a példájukat. A Diószegről jött Bartsa István éppen bíró volt 1768-ban, utódait Tetétlenen találjuk a nemesek között, e családból való Barcsa János a történetíró debreceni kollégiumi professzor. Száva, Kiss, Györi, Serdült, Csordás, Ökrös, Kóti, Jenei familiák kísérelték meg a feudális kötöttségek korlátait áttörni, ha nem is járt mind sikerrel, irataik nélkülözhetetlen forrást jelentenek számunkra. E vidék nemes familiáinak többsége nehezen megtartott kiváltságaik ellenére, amikkel igazán élni sem volt lehetőségük, életmódjukban, életkörülményeikben alig különböztek a nevükben is parasztnak hívott lakosságtól, dokumentumaik révén azonban eredményesebben vizsgálhatók. A Tordán lakó Szőke familiának 1609-ből már adománylevele volt Dancsházára Báthori Gábortól. 1623-ban dancsházi előnévvel címeres nemeslevelet kaptak Bethlen Gábortól, majd már a Földesen lakóknak 1637-ben II. Ferdinánd adományozott címeres nemeslevelet, melyet a következő évben Szabolcs vármegye hirdetett ki. 1726-ban még Földesen igazolta magát Ferenc az 1623. évi armalissal, ám Tordára költözve fiainak csak a század végére sikerült személyes szabadságukat biztosítani. Ekkor már a család több sárréti faluba szétszóródott, Debrecenben és Szoboszlón is élnek, visszatértek Földesre is. A földesi Szőke Imre az I. világháborúban olasz fogságba esett, feljegyezte azokat a táborokat, ahol fogva tartották, végül Asinara szigetéről szabadult, ahonnan néhány képet és a tábor szükségpénzeit hazahozta. A csóti leszerelő táborból hazairányították a még román megszállás alatti Földesre. Meg sem melegekedhetett, máris többedmagával előbb a brassói fellegrába, majd a barcarozsnyói táborba internálták a románok. Fia, ifjabb Szőke Imre kétszer került ki hosszabb időre az orosz frontra a második világháborúban, hazaküldött leveleiben beszámolt az ott készített fényképfelvételeiről. Szovjet hadifogságból hazatérve Bakonszegré nősült, s már halála után ott sikerült megtalálni mintegy 120 képét. E képek dokumentumértéke vitathatatlan, bemutatja a katonák mindennapi életét, bará-

ti viszonyukat az ukrán lakossággal, de ott látjuk a szerencsétlenül járt kormányzó-helyettes repülőgépeinek a roncsait is. Remélhetőleg sikerül közkinccsé tenni őket.

A bihari kutatások sok meglepetéssel szolgálnak. Székelyhíd várát az uraival elégedetlen magyar paraszttal foglaltatta el a török. A Földesen birtokos Szénási Mátyás Ferenc fia egy ideig a váradi törökök között lakott és hitegetéseik által áttért a vallásukra, majd növekedve testében, lelkében vissza kívánt térni elhagyott hitére, olvashatjuk Apafi Mihály fejedelem védelevelében. Az esetet Jókai Mór is feldolgozta a *Török világ Magyarországon* című regényében, szinte történeti hűséggel, mégis míg ez oklevélre rá nem bukkantam az egyik családnál, a Jókai irodalom költöttnek vélte a személyt és a cselekményt is. Irodalmunk, művelődéstörténetünk nagyjairól, családjukról találhatunk fontos adatokat. Bessenyei György néhány levele és végrendelete tárulkozik ki előttünk. Szentjóni Szabó László és családja, vagy az irodalom grófja Kuthy Lajos családjának nemesi igazolásait vehetjük kézbe. Derecskére került a Kócsi Patkó család, s ott született a kétszáz éves magyar színművészet első meghatározó alakjainak egyike, Kócsi Patkó János, bepilanthatunk familiája történetébe. Az iratok melletti tanúvallatási jegyzőkönyvek, a legtöbbször nem nemes tanúk életéről is sokat árulkodnak. Remélhetőleg sikerült felhívnom a figyelmet a családtörténeti kutatások fontosságára a helytörténetírásban.

BAKÓ ENDRE

BIHARI ÍRÓK, BIHARI IRODALOM

Ennek a dolgozatnak szükségképpen kérdésekkel kell kezdődnie. Van-e, lehet-e bihari irodalomról beszélni, voltak-e, élnek-e bihari írók?

A magyar irodalomtudomány és -történet régóta ismeri a tájirodalom fogalmát, jöllehet az egyetemes nemzeti irodalom és az egyes tájirodalmak dialektikus kapcsolatának számos összefüggése továbbra sincs tisztázva. A kortárs irodalomtudomány erről a nézőpontról nem hajlandó tudomást venni, valószínűleg provincializmust orrint benne, mint ahogy a marxista irodalomtudomány is ezzel a lekcisnylő mozdulattal sepepte szőnyeg alá a problémát. A fogalmi tisztázások mindezidáig meg sem kezdődtek. „S nem is kezdődhetnek meg mindaddig – tartja Bori Imre –, míg egyfelől az irodalomtörténet-írás nemcsak egységesülésében tekinti át a magyar irodalom századait, hanem egy-egy szakaszának valóságos állapotában is... A magyar irodalom, szinte egészen a XIX. század derekáig, valójában tájirodalomnak összessége volt, s erőteljesebb központosulása és egységesülése nem tartott tovább száz esztendőnél, minthogy 1918-ban radikálisan megszakadt az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, Jugoszlávia, Csehszlovákia megalakulásával”.¹

Berzsenyi és Kazinczy már 1811-ben megvitatta (levélileg) a tájirodalom jelentőségét, s határozottan különbséget tett a dunai, a tiszai és az erdélyi irodalmi nyelvé között. „Hogy a dunai nyelv bővebb, részint tapasztalom, részint gyanítom. Itt voltak s vagynak legfőbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt s itt van a kereskedelem, itt volt mindenkor a magyar nagyvilág, itt volt s itt van a népnek színe, itt a földnek és életmódjának különbözése, melyek mindannyi forrásai a nép ismeretének – s szavainak. – A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, ahol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki ürességnél. De ha mindjárt a tiszai gazdagabb volna is, következnek-e azért, hogy ez minden, amaz pedig semmi... Én nem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar...² Egy másik levelében provincializmusnak nevezi, ha bárki bármelyik tájnyelvhez ragaszkodik.³

A tájirodalom meghatározó tényezői közé elsősorban a területiség és a sajátos vonások tartoznak. Ez utóbbi azonban tág fogalom. Gergely Gergely, aki mindeztől a legalaposabban foglalkozott a tájirodalom mibenlétével, az alábbi lakonikus megfogalmazást adja: „... a regionalizmus a szellemnek a tájból nőtt megnyilatko-

¹ Bori Imre: Irodalmi hagyományaink. Újvidék, 1973. 6.

² Berzsenyi Dániel összes művei. Bp., 1968. 384.

³ Berzsenyi i. m. 390.